

STORTINGET

Innst. 296 L

(2018–2019)

Innstilling til Stortinget
fra justiskomiteen

Prop. 154 L (2016–2017)

Innstilling fra justiskomiteen om Endringer i straffeloven og straffeprosessloven mv. (skyldevne, samfunnsvern og sakkyndighet)

Til Stortinget

Sammendrag

Proposisjonens hovedinnhold

Justis- og beredskapsdepartementet foreslår i denne proposisjonen lovendringer som skal gi større treffsikkerhet ved identifiseringen av lovbrøtere som ut fra begrunnelsen for straff ikke bør være ansvarlige – de utilregnelige som ikke kan klandres for sine handlinger. Videre skal lovendringene styrke samfunnsvernet og øke kvaliteten i rettspsykiatrisk sakkyndigarbeid.

Når det gjelder den grunnleggende reguleringen av tilregnelighet og skyldvne, foreslår departementet at straffelovens begrep «psykotisk» erstattes med et ikke-medisinsk, rettslig grunnvilkår «alvorlig sinnslidelse», som skal omfatte både alvorlige psykiske, somatiske og organiske lidelser med virkninger på sinnet. Grunnen er blant annet at det er vanskelig å skille mellom det medisinske og det juridiske psykosebegrepet, og at mange som har en psykosed diagnose ikke er psykotiske i straffelovens forstand. Lovforslaget oppstiller tilleggsvilkår om at personen er «utilregnelig» på grunn av lidelsen. Videre presiseres det uttrykkelig i loven at retten ved utilregnelighetsvurderingen skal legge vekt på graden av svikt i personens virkelighetsforståelse og funksjonsevne. Dette vil tydeliggjøre at det er symptomtyngden på handlingstidspunktet som er avgjørende, ikke om personen har en diagnose, og at det er retten, ikke de

sakkyndige, som avgjør skyldspørsmålet. Ved å forlate psykosebegrepet, beveger en seg bort fra dagens medisinske prinsipp og Tilregnelighetsutvalgets modifiserte medisinske prinsipp. Det kreves imidlertid ikke årsaksammenheng mellom sykdommen og det konkrete lovbruddet, eller at lovbrøteren ikke forstod hva han gjorde, som kjennetegner et blandet prinsipp. Departementets forslag kan betegnes som et modifisert blandet prinsipp.

Når det gjelder samfunnsvern, foreslår departementet å senke terskelen for bruk av særreaksjon i helsevesenet. Skillet mellom alvorlige og mindre alvorlige lovbrudd fjernes som grunnvilkår for særreaksjon, slik at det avgjørende er hvilken fremtidig fare lovbrøteren representerer, ikke hvilket lovbrudd han har begått. Det er viktig og prinsipielt riktig at samfunnet kan verne seg mot farlige utilregnelige. Forslaget vil kunne føre til at noen flere utilregnelige dømmes til særreaksjon, noe som vil bidra til å styrke samfunnsvernet. Departementet støtter imidlertid ikke utvalgets forslag om at domstolen gis adgang til å pålegge anbringelse i lukket institusjon eller mindretallets forslag om å fastsette en minstetid i psykiatrien. Overføringsadgangen fra psykisk helsevern til kriminalomsorgen avskaffes, da det er prinsipielt uheldig å sette uskyldige i fengsel og den dessuten kun er benyttet én gang.

På området for sakkyndighet i rettspsykiatrien, foreslår departementet blant annet å skjerpe kravet til habilitet, kompetansekrav, nye regler for mandatet til de sakkyndige og til sakkyndigeerklæringen. Videre skal de sakkyndiges rett til innsyn i helseopplysninger utvides. Utover endringer i straffeprosessloven foreslår departementet i tillegg å innføre en egen forskrift om rettspsykiatriske undersøkelser og sakkyndige. For å få full effekt av forslagene foreslår departementet også en

ny landsdekkende organisering av rettspsykiatri etter modell av pilotprosjektet som er utprøvd ved Kompetansesenteret for sikkerhets-, fengsels- og rettspsykiatri på Brøset. Forslagene vil øke tilliten til feltet, være disiplinerende for aktørene og samlet sett føre til bedre kvalitet i sakkyndigarbeidet.

Bakgrunn

22. juli-saken reiste en omfattende prinsipiell diskusjon om straffelovens regler om tilregnelighet og om rettspsykiatriens rolle ved avgjørelsen av om tiltalte er tilregnelig. Tilregnelighetsutvalget, ledet av Georg Fr. Rieber-Mohn, ble oppnevnt ved kongelig resolusjon 25. januar 2013, og fikk i mandat å vurdere straffelovens utilregnelighetsregler, psykiatrisk sakkyndighet og særreaksjonene. Utvalget avga 28. oktober 2014 sin utredning NOU 2014:10 Skyldevne, sakkyndighet og samfunnsvern, som deretter ble sendt på høring.

Tilregnelighetsutvalgets utredning har tre overordnede temaer; straffelovens utilregnelighetsregler, psykiatrisk sakkyndighet og særreaksjonene. Hovedspørsmålene i utredningen er om vi skal ha regler om straffrettslig utilregnelighet, etter hvilke prinsipper disse bør utformes, hvilken rolle psykiatrien skal ha i straffrettspleien og hvordan samfunnet bør verne seg mot utilregnelige personer som kan være farlige for medborgeres liv og helse.

Skyldevne

Utilregnelighet

For å kunne straffes må lovbrøteren være tilregnelig på handlingstidspunktet, jf. straffeloven § 20. Strafferettens tilregnelighetsvilkår hviler på en betraktning om det urettferdige eller urimelige i å straffe visse personer som ikke kan klandres for sine handlinger. Etter norsk rett er lovbrøteren ikke tilregnelig dersom han på handlingstidspunktet er under 15 år, psykotisk (innfortolket med en viss symptomtyngde), psykisk utviklingshemmet i høy grad eller har en sterk bevissthetsforstyrrelse. Bestemmelsen bygger på det medisinske prinsipp, som innebærer at når en av de nevnte tilstander er konstatert å ha foreligget på handlingstidspunktet, er vedkommende straffri, uten at det er krav om sammenheng mellom tilstanden og den straffbare handlingen. Dette i motsetning til et blandet prinsipp, der det i tillegg til en mer eller mindre alvorlig psykisk tilstand på handlingstidspunktet (det vil si at et medisinsk grunnvilkår er oppfylt), for straffrihet kreves at det er årsakssammenheng mellom tilstanden og handlingen (kausalitetskriterium), eller at lovbrøteren ikke har hatt evne til å forstå rettsstridigheten eller virkningene av handlingen eller kontrollere denne (psykologisk kriterium).

Tilregnelighetsutvalget foreslår en utilregnelighetsregel som bygger på et «modifisert medisinsk prinsipp». Begrepet «psykotisk» foreslås av utvalget beholdt som

vilkår for straffrihet. Det rettslige psykosebegrepet vil imidlertid være snevrere enn det medisinske, da det kreves en markant styrkegrad av psykotiske symptomer på handlingstidspunktet. Utvalget foreslår videre en mindre utvidelse av utilregnelighetsregelens anvendelsesområde, til å omfatte også tilstander som kan likestilles med psykose. Dette begrunnes med at enkelte avvikstilstander, som demens og autisme, kan innebære samme grad av tankeforstyrrelser, funksjonssvikt og sviktende virkelighetsforståelse som psykose. Tilregnelighetsutvalget vil også tydeliggjøre at det er domstolen, ikke de sakkyndige, som har siste ord i saken, ved å innlede med formuleringen «Den som [...] av retten anses [for å ha vært psykotisk]».

Høringsinstansene er delt i synet på utvalgets forslag, både når det gjelder spørsmålet om hvilket prinsipp utilregnelighetsregelen bør baseres på og utformingen av regelen. Det er imidlertid i høy grad enighet om at det bør trekkes et skarpere skille mellom psykiatri og juss, og mellom det medisinske og det rettslige psykosebegrepet. Sakkyndige bør begrense sin deltagelse til det fagområdet de behersker og er utdannet for, mens retten selvstendig bør konkludere i det rettslige tilregnelighetsspørsmålet. Et klart flertall av høringsinstansene støtter dessuten utvalgets forslag om å utvide utilregnelighetsregelen til å omfatte likestilte tilstander.

Departementet mener, i likhet med utvalget, at Norge fortsatt bør ha en regel om utilregnelighet, at utilregnelighetsregelen bør ha et snevert anvendelsesområde der kun symptomtunge tilstander omfattes, samt at likestilte tilstander bør inkluderes. Departementet foreslår imidlertid å utforme regelen på en annen måte enn utvalgets forslag.

Departementet foreslår at psykosebegrepet erstattes med et ikke-medisinsk, rettslig begrep, «alvorlig sinnslidelse», som skal omfatte både de symptomtunge psykiske lidelsene og de likestilte organiske og somatiske tilstandene med virkning på sinnet (som demens og autisme). Departementet mener, i likhet med en rekke høringsinstanser, at det er forvirrende når det samme begrepet «psykotisk» brukes i både medisinsk og rettslig forstand, men med forskjellig innhold. De fleste som har en psykosediagnose, er ikke psykotiske i straffelovens forstand. En ikke-medisinsk term er bedre egnet til å skille skarpt mellom den medisinskfaglige og den rettslige bedømmelsen. Begrepet «psykotisk» er dessuten uegnet som kriterium for en avveining av om det er rettferdig og rimelig å holde gjerningsmannen straffrettslig ansvarlig, som utvalget mener må være det veiledende utgangspunktet. Dersom psykosebegrepet erstattes med en rettslig term, vil det tydeliggjøres at det er retten som avgjør skyldspørsmålet, og at domstolen utøver et skjønns i denne sammenheng. Man vil også i større grad unngå unødvendig stigmatisering og diskriminering av de som har psykoselidelser.

Et slikt rettslig begrep kan sies å være vagere enn det mer diagnostiske, og vil kunne gi en bredere innfallsvinkel. Departementet foreslår derfor at dette utgangspunktet innsnevres ved at det oppstilles vilkår om at personen er «utilregnelig» på grunn av lidelsen. Det presiseres nærmere både i ordlyden og i forarbeidene hvilke karakteristiske trekk en har for øye, for å unngå at personer med for eksempel dyssosial personlighetsforstyrrelse (tidligere kalt psykopati) faller innenfor. Et viktig moment i utilregnelighetsvurderingen er i hvilken grad tilstanden påvirker personens virkelighetsforståelse. Spørsmålet er om det foreligger en grunnleggende realitetsbrist – at personen mangler evne til realistisk vurdering av sitt forhold til omverdenen. Videre knyttes vilkåret for straffrihet til funksjonsevne, herunder dagligdags, sosial og kognitiv funksjon (som tenkning, oppmerksomhet, hukommelse, problemløsning og avgjørelser). Det behøver således ikke å være nok å ha en vrangforestilling. Det kan være vanskelig å akseptere at en person som er relativt velfungerende og i stand til å planlegge og gjennomføre kompliserte lovbrudd, ikke straffes. Svikt i virkelighetsforståelsen og funksjonsevnen, herunder kognitiv svikt, bør være momenter som vektlegges i helhetsvurderingen av om tilstanden oppfyller utilregnelighetsnormen.

En anvendelse av en slik utilregnelighetsnorm vil være rettsanvendelse, som Høyesterett kan prøve fullt ut på grunnlag av de faktiske premisene i den påanførte dommen. Dette vil innebære at det utpensles i rettspraksis hvilke tilstander som oppfyller utilregnelighetsnormen, noe som vil sikre likebehandling og rettsikkerhet på en bedre måte enn når de sakkyndige utøver «domsmyndighet» i den enkelte sak. Selv om det i dag er retten som i prinsippet har det siste ord når utilregnelighetsspørsmålet avgjøres, har de rettsmedisinske sakkyndige i praksis ved sin utredning og konklusjon hatt stor, nærmest avgjørende, innflytelse på resultatet, med mindre det har vært uenighet mellom de sakkyndige.

Departementet mener videre at det er grunn til å senke terskelen for når en person anses som høygradig psykisk utviklingshemmet, slik at også personer med en IQ på 60 (som tilsvarer en aldersmessig modenhet på 10–11 år) vil kunne falle inn under utilregnelighetsbegrepet. Dette vil i så tilfelle innebære at flere psykisk utviklingshemmede vil kunne anses utilregnelige. Hvorvidt en person er «utilregnelig» på grunn av psykisk utviklingshemming, skal for øvrig avgjøres ved en skjønnsmessig helhetsvurdering, og således ikke kun baseres på personens IQ. Dette vil tydeliggjøres med den foreslåtte ordlyden, der det uttrykkelig fremgår at funksjonsevnen er et moment i utilregnelighetsvurderingen.

Departementet mener at det viktigste er å utforme en utilregnelighetsregel som best mulig treffer de alvor-

lig psykisk, organisk eller somatisk syke lovbrøyttere som ut fra begrunnelsen for straff ikke bør være ansvarlige – altså identifisere de som ikke kan klandres. Samtidig må regelen være forsvarlig sett hen til krav til likebehandling og tiltaltes rettsikkerhet, praktisk anvendelig for rettens aktører, samt gi domstolene tilstrekkelig skjønnsrom til å komme frem til et rimelig og rettferdig resultat. Departementet mener at lovforslaget i større grad vil ivareta disse hensynene enn Tilregnelighetsutvalgets forslag.

Selvforskyldt rus og selvforskyldt utilregnelighet

De alminnelige betingelsene for straffansvar – at gjerningspersonen må ha utvist skyld og vært tilregnelig på handlingstiden – fravikes når vedkommende handlet under ruspåvirkning. Det følger av straffeloven § 20 annet ledd og straffeloven 1902 § 45 at bevissthetsforstyrrelse som er en følge av selvforskyldt rus, ikke fritar for straff. Det er tilstrekkelig at rusen er selvforskyldt – utilregnelighetstilstanden behøver ikke være det. I rettspraksis er bestemmelsen også gitt anvendelse for rusutløst psykose. Psykosen anses ikke for rusutløst dersom den er et utslag av en grunnleggende psykoselidelse.

Utvalget foreslår en utvidelse av straffansvaret til lovbrudd forøvet i en tilstand av «selvforskyldt utilregnelighet», der lovbrøytteren er å klandre for at utilregnelighetstilstanden oppstod. Utvalgets forslag til regel er helt generell og vil være aktuell både ved psykoser, likestilte tilstander og sterke bevissthetsforstyrrelser, og uavhengig av om personen har en grunnleggende psykoselidelse fra før. Utvalget mener at de hensyn som tilsier at personer med alvorlige psykiske avvikstilstander bør fritas for straffansvar, ikke gjør seg gjeldende med samme styrke for de som selv har satt seg i tilstanden, vel vitende om at den innebærer en risiko for uakseptabel og kanskje aggressiv, voldelig atferd. Et eksempel på et klanderverdig selvutløst psykotisk anfall er når en pasient med en grunnleggende psykoselidelse slutter å ta antipsykotisk medisin (seponerer) som han vet er nødvendig for å holde sykdommen i sjakk. Som et annet eksempel på selvforskyldt utilregnelighet nevner utvalget at en person drikker så mye at han risikerer sterk bevissthetsforstyrrelse.

Utvalget foreslår samtidig å videreføre gjeldende rett om straffansvar ved bevissthetsforstyrrelser som følge av selvforskyldt rus, da det anses noe usikkert hvilke virkninger regelen om selvforskyldt utilregnelighet vil få og om den blir effektiv i rustilfellene. Utvalget ønsker likevel at den gjeldende regelen fases ut i rettspraksis, samt at den tolkes i lys av en rettstridsreservasjon, slik at konsum av normale mengder alkohol ikke skal anses å medføre selvforskyldt rus der vedkommende reagerer atypisk.

Utvalgets standpunkt er at klanderverdigheten ved å handle slik at det oppstår fare for en psykisk avvikstilstand, i alminnelighet må anses som mindre straffverdige enn selve overtredelsen av et straffebud. Utvalget gir uttrykk for at det høyeste alminnelige straffutmålingsnivå for «selvforskyldt utilregnelighet» bør ligge på omkring fem års fengsel, som også er ordningen etter tysk rett.

Departementet mener at utvalgets forslag til regulering av selvforskyldt utilregnelighet og selvforskyldt rus er uklart, både når det gjelder anvendelsesområdet for de ulike bestemmelsene og måten disse er utformet på, som fakultative regler der det innfortolkes en rettstridsreservasjon. Departementet har vurdert om det kan være tilstrekkelig med en regel om selvforskyldt utilregnelighet, men forstår utvalgets ambivalens til dette.

Departementet mener at straffansvar ved selvforskyldt rus bør videreføres. Departementet er enig med utvalget i at bestemmelsen kan ha noen urimelige utslag, men dette bør avhjelpest ved å innføre en snever unntaksregel der retten kan fritas fra straff dersom særlige grunner tilsier det, ikke ved en innfortolket rettstridsreservasjon. En slik særlig grunn kan være lovbrüterens manglende erfaring med rus, for eksempel der en ung person inntar alkohol, kanskje for første gang, og helt uventet reagerer med en psykose, eller der en person reagerer atypisk på en normal mengde alkohol.

Regelen om straffansvar ved selvforskyldt rus bør utfylles av en regel om ansvar for selvforskyldt utilregnelighet, som kan gjøres gjeldende i de tilfeller der rusen ikke anses selvforskyldt – nærmere bestemt der gjerningspersonen har en grunnleggende psykoselidelse fra før (for eksempel schizofreni). Ansvar bør imidlertid bare illegges dersom særlige grunner tilsier det, for eksempel der personen tidligere har kommet i en utilregnelighetstilstand ved inntak av rusmidler, slik at han kjenner til risikoen for å utløse psykose. Departementet antar at regelen blir mindre aktuell i seponeringstilfellene, fordi det å slutte på medisiner ofte er et symptom på et nytt psykoseutbrudd. Departementet vil imidlertid ikke utelukke at det kan foreligge særlige grunner som tilsier straffansvar også i seponeringstilfellene, for eksempel dersom personen tidligere har blitt psykotisk etter avbrutt behandling, han er tvangsmedisinert, legen har vært tydelig på at seponering vil kunne medføre nye psykoser, samt at han på det aktuelle tidspunktet er frisk og har vurderingsevnen i behold, slik at seponeringen ikke er et utslag av et allerede påbegynt tilbakefall.

Departementet er enig med utvalget i at klander- og straffverdigheten er mindre ved fremkallelsen av en utilregnelighetstilstand enn ved selve overtredelsen av straffebudet, og at dette bør ha betydning for straffutmålingen, men støtter ikke utvalget i at det bør angis en maksimumsstraff på fem års fengsel.

Beviskravet for utilregnelighet

Prinsippet om at enhver rimelig tvil skal komme til talte til gode gjelder også ved spørsmålet om tilregnelighet, men det er rom for noe større grad av tvil enn ved spørsmålet om de objektive straffbarhetsvilkår er oppfylt. Høyesterett har til nå lagt til grunn at beviskravet for tilregnelighet ikke er like strengt som beviskravet for om personen har begått handlingen, men at det må være klart mer enn sannsynlighetsovervekt for at han eller hun er tilregnelig.

Tilregnelighetsutvalget mener at beviskravet for tilregnelighet bør skjerpes. Utvalget gir uttrykk for at en som er psykotisk og utilregnelig etter den strenge regelen utvalget anbefaler, grunnleggende sett ikke kan bebreides sin handling, hverken moralsk eller rettslig. Vedkommende er like uskyldig som den som ikke har begått handlingen. Ved tvil om en slik tilstand må de verdier som begrunner uskyldspresumsjonen derfor få gjennomslag – straff skal ikke anvendes overfor uskyldige. Forslaget om å skjerpe beviskravet møter imidlertid i hovedsak motstand i høringen.

Departementet mener at gjeldende rett bør videreføres, der det er et lavere beviskrav ved tilregnelighetsvurderingen enn ved spørsmålet om personen har begått handlingen. Departementet ser at det prinsipielt synes riktig at det skal være et like strengt beviskrav ved spørsmålet om tilregnelighet som ved spørsmålet om objektiv skyld, idet gjerningsmannen skal anses som «like uskyldig» som om han ikke hadde begått lovbruddet. Departementet mener likevel at terskelen ikke bør forhøyes.

Den underliggende begrunnelsen for prinsippet om rimelig tvil er at konsekvensene av en uriktig felleddom er mye større enn en uriktig frifinnelse. Det må imidlertid ikke underkjennes at det å bli funnet utilregnelig kan gi alvorlige konsekvenser og oppleves som svært belastende for den enkelte. Mens en «normal» frifinnelse eller henleggelse innebærer at strafforfølgning mot siktede innstilles, kan den som frifinnes på grunn av utilregnelighet, idømmes en tidsubestemt særreaksjon. Flere brukerorganisasjoner er skeptiske til tvungen psykisk helsevern og vil foretrekke fengsel fremfor denne særreaksjonen. Tilregnelighetsspørsmålet byr dessuten ofte på bevismessige utfordringer, da det er personens indre tilstand tilbake i tid som skal fastlegges. Med et skjerpet beviskrav vil trolig flere som ikke er alvorlig psykisk syke bli dømt til behandling. Samlet sett kan dette trekke i retning av at domstolene bør innrømmes en viss fleksibilitet når det gjelder beviskravet. Departementet mener etter dette at beviskravet ikke bør skjerpes.

Samfunnsvern

Strafferettslige særreaksjoner har som grunnleggende formål å beskytte samfunnets borgere mot even-

tuelle fremtidige skadelige handlinger, nærmere bestemt at en utilregnelig lovbrøyer begår ny alvorlig volds- eller voldspreget kriminalitet. Det psykiske helsevernet pålegges å ta imot den utilregnelige lovbrøyeren – han dømmes til behandling.

Departementet foreslår at samfunnsvernet styrkes ved å senke terskelen for bruk av særreaksjon i helsevesenet. Skillet mellom begåtte lovbrudd av alvorlig art og mindre alvorlig art fjernes som grunnvilkår for særreaksjon, slik at det avgjørende er hvilken fare for borgernes liv, helse og frihet som lovbrøyeren representerer, ikke hvilket lovbrudd han har begått. Det kan bero på tilfældigheter hvor alvorlige lovbrudd som er begått, særlig når det gjelder voldslovbrudd, der skadeomfang typisk vil ha avgjørende betydning for hvilket straffebud handlingen rammes av.

Forslaget om å senke terskelen for bruk av særreaksjonen tvungent psykisk helsevern, kan ha praktiske konsekvenser. En utvidelse av anvendelsesområdet til særreaksjonen vil kunne føre til flere dommer på tvungent psykisk helsevern og et økt press på plassene i psykiatrien. Endringen vil også få betydning for bruk av særreaksjonen tvungen omsorg, jf. straffeloven § 63, men det antas at dette vil få en begrenset praktisk betydning.

Departementet er enig med utvalgets flertall i at det kun bør angis én faregrad i lovteksten – «nærliggende fare» for nye lovbrudd. I dag er det krav om at faren for tilbakefall er «særlig nærliggende» når det er begått lovbrudd av mindre alvorlig art. Forslaget er lettere å praktisere enn dagens regler, og dessuten mer tilpasset de reelle behov for samfunnsvern. Det å skille mellom «nærliggende fare» og «særlig nærliggende fare» er vanskelig i det praktiske liv, og lovverket bør ikke illudere et presjonsnivå som ikke lar seg praktisere. Departementet er videre enig i at faregraden bør være relativ, slik at det kreves en lavere grad av fare ved eksempelvis drap. Departementet har funnet det hensiktsmessig og tilstrekkelig at dette omtales i proposisjonen, da lovregulering ikke er ansett nødvendig.

Når det gjelder gjennomføringen av tvungent psykisk helsevern, har utvalget foreslått at domstolene skal kunne gi dom på anbringelse i lukket institusjon, eventuelt kombinert med mindretallets forslag om en minstetid på tre år. Departementet er enig i at det er viktig at samfunnsvernet blir forvaltet på beste måte i det psykiske helsevern, men har kommet frem til at det ikke vil være hensiktsmessig å endre gjeldende rett på dette området. Departementet ønsker ikke å gripe inn i det grunnleggende prinsippet om at det er det psykiske helsevern som har ansvar for gjennomføringen av særreaksjonen, og at påtale og domstol i hovedsak har en kontrollfunksjon. Det stilles spørsmålsteget ved om domstolene vil kunne predikere fremtiden bedre enn den vurdering som den faglig ansvarlige og eventuelt

kontrollkommisjonen kan foreta fortløpende. Utvalgets forslag ville også medføre at domstolene i realiteten blir satt til å gjøre forhåndsprioriteringer innen det psykiske helsevern, med det resultat at personer idømt tvungent psykisk helsevern i lukket institusjon eventuelt kunne fortrenge andre og kanskje farligere pasienter. Fra høringsrunden er det heller ikke noe som tyder på at det er behov for en slik forhåndsregulering av hvordan særreaksjonen skal gjennomføres.

For å understreke at samfunnsvernet er et sentralt hensyn ved gjennomføringen, har departementet likevel kommet til at det skal tydeliggjøres at kontrollkommisjonen skal ta hensyn til samfunnsvernet i den vurdering de skal foreta. Dette følger allerede av andre bestemmelser i dag, men departementet mener det er riktig at dette eksplisitt inntas i psykisk helsevernloven § 5-4. Videre ønsker departementet å styrke samfunnsvernet ved at påtalemyndigheten gis større påvirkningsmuligheter ved mulige endringer i gjennomføringen av særreaksjonen. Det foreslås at den faglige ansvarlige skal konsultere påtalemyndigheten for enkelte endringer i oppholdet som per i dag ikke kan påklages. Både spørsmål om domfelte skal være i lukket eller åpen avdeling, og om vedkommende kan gis permisjon, er det etter departementets syn naturlig at påtalemyndigheten skal få uttale seg om, når særlige grunner taler for det. For mer kurante endringer, for eksempel ved gjentatte vellykkede permisjoner, vil det følgelig ikke være nødvendig at påtalemyndigheten konsulteres. Fordelen med å utvide påtalemyndighetens kontrollmuligheter noe, sammenlignet med forslagene om idømmelse av opphold i lukket institusjon og minstetid, er at man ikke på forhånd behøver å ta stilling til innholdet i særreaksjonen. Det er mer hensiktsmessig at påtalemyndigheten utøver en kontrollfunksjon i tilfeller der man mener at beslutninger i det psykiske helsevern er ufor- svarlige.

Departementets forslag til nye regler ved endringer i særreaksjonens gjennomføring, både ved tillegget i psykisk helsevernloven § 5-4 og den nye konsultasjonsordningen, skal utover å styrke samfunnsvernet også bidra til at allmennheten og fornærmede har tillit til at farlige domfelte som har begått lovbrudd mens de var alvorlig sinnslidende, er underlagt en særreaksjon som er tilpasset til hvor farlig vedkommende er. Det er den fremtidige faren for lovbrudd som begrunner hele særreaksjonsordningen. Det er viktig at både allmennheten generelt og fornærmede i straffesaker spesielt, opplever at det blir tatt tilbørlig hensyn til denne faren.

I dag er det en snever unntaksregel i psykisk helsevernloven § 5-6, hvor personer som er dømt til tvungent psykisk helsevern unntaksvis – hvis særlige grunner taler for det og vedkommende ikke lenger er psykotisk, men fortsatt farlig – kan overføres til kriminalomsorgen. En forutsetning for slik overføring er at det etable-

res et adekvat tilbud innenfor fengselsmurene. Denne overføringsadgangen er per i dag benyttet én gang, og vedkommende sitter på Ila. Flere høringsinstanser har imidlertid påpekt at tilbudet på Ila i dag ikke er fullt ut tilfredsstillende. Flertallet i Tilregnelighetsutvalget mener at bestemmelsen må opprettholdes som et ekstraordinært sikkerhetstiltak, men avskaffes på sikt. Departementet støtter på sin side mindretallets syn, og mener at overføringsadgangen må opphøre på prinsipielt grunnlag da tilregnelige lovbrøtere skal møtes med behandling, og ikke med en straffelignende reaksjon. Den utilregnelige kan ikke klandres for sine handlinger og skal da ikke i fengsel. Departementet finner det ikke riktig at behovet for det som kan betegnes som en «oppbevaring» av domfelte – som har vist seg svært begrenset i omfang – kan føre til at man bryter med selve grunntanken bak utilregnelighetsregelen og særreaksjonsordningen.

Departementet vil i forlengelsen av dette foreslå at domfelte som i henhold til bestemmelsen er overført til kriminalomsorgen, tilbakeføres til det psykiske helsevern innen ett år etter at opphevelsen av overføringsadgangen er trådt i kraft. Det psykiske helsevern må finne løsninger innenfor egne institusjoner, og innen rammen av eget lovverk, for den gruppen domfelte som overføringsadgangen i utgangspunktet var tiltenkt.

Sakkyndighet

I tillegg til enkelte endringer i straffeprosessloven, foreslås det å innføre en egen forskrift om rettspsykiatriske undersøkelser og sakkyndige. Dette vil tydeliggjøre hvilke krav som gjelder, og gjøre regelverket lettere tilgjengelig for brukerne. Mange bestemmelser i forskriften vil langt på vei være i samsvar med praksis på området, som per i dag er underlagt en begrenset regulering.

Kompetansekrav til sakkyndige er ikke særskilt regulert. Departementet foreslår at det som hovedregel skal oppnevnes to sakkyndige for å foreta en rettspsykiatrisk undersøkelse, hvorav minst én skal være godkjent spesialist. Dette vil sikre at de sakkyndige har den nødvendige erfaring og kompetanse. Samtidig tilsier rekrutteringshensyn at kompetansekravene ikke er for strenge. Etter en avveining av disse hensynene anser departementet det tilstrekkelig at minst én er spesialist, slik at leger og psykologer i spesialisering kan oppnevnes sammen med en godkjent spesialist. Forslaget er langt på vei i tråd med praksis i dag. Departementet foreslår også at én av de sakkyndige skal arbeide klinisk som lege eller psykolog på et fagområde som er relevant for den rettspsykiatriske undersøkelsen. Det foreslås at vitenskapelig stilling innen relevant fagområde kan oppfylle kravet til klinisk arbeid. Videre foreslås det krav til at de sakkyndige skal ha autorisasjon etter helsepersonelloven.

De sakkyndige skal så vidt mulig ha gjennomført de allerede etablerte etterutdanningskursene, det vil si B- og C-kursene. Det er først og fremst den medisinske og psykologfaglige kompetansen som er viktig for sakkyndigoppdraget, og departementet har derfor kommet til at det ikke er nødvendig at etterutdanningskursene rettet mot utøvelsen av sakkyndigoppdraget oppstilles som et absolutt krav.

Habilitetskravet for sakkyndige skjerpes slik at en som ville ha vært inhabil som dommer i saken, heller ikke skal oppnevnes som rettspsykiatrisk sakkyndig. Det er ikke grunn til å ha mindre strenge regler om habilitet for rettspsykiatriske sakkyndige enn for dommere. Dette er også i tråd med habilitetsreglene for sakkyndige i sivile saker. Som svar på kritikken mot hyppig samarbeidende sakkyndige, de såkalte «parhestene», foreslås det at kravet til uavhengighet skjerpes noe. Departementet foreslår at oppnevning bør unngås når tilknytningen til en annen sakkyndig i saken gjør at det kan reises tvil om den sakkyndiges uavhengighet.

Det skal innføres krav om egenerklæring der de sakkyndige redegjør for sin utdanning og kliniske erfaring, samt forhold av betydning for habilitets- og uavhengighetsspørsmålet. I tillegg til å gi viktig informasjon til retten, bidrar egenerklæringen til at den sakkyndige blir mer bevisst egen rolle.

Departementet foreslår at det etableres en nasjonal enhet for rettspsykiatrisk sakkyndighet som veiledende organ ved oppnevning av sakkyndige. Den nasjonale enheten skal etableres etter modell av pilotprosjektet på Brøset. Enheten skal føre en nasjonal oversikt over rettspsykiatriske sakkyndige som oppfyller kompetansekravene, administrere en rekvireringsordning for rettspsykiatriske sakkyndige på landsbasis og lage årlig statistikk over rekvireringer og oppnevninger av sakkyndige. Departementet foreslår at enheten i første omgang lokaliseres til kompetansesenteret på Brøset, St. Olav Hospital HF. Departementet mener at en nasjonal implementering av «Brøset-modellen» er en viktig forutsetning for å få full effekt av flere av lov- og forskriftsendringene om sakkyndighet som foreslås i denne proposisjon.

Et godt og klart formulert mandat er en grunnleggende forutsetning for at den sakkyndige erklæringen skal oppfylle sitt formål, som er å gi påtalemyndigheten eller domstolene nødvendig fagkyndig bistand i de rettspsykiatriske spørsmål en sak reiser. Mandatet har også betydning for kontrollen Den rettsmedisinske kommisjon (DRK) skal foreta av erklæringene. I dag er det kun krav til at mandatet skal være skriftlig. Når det gjelder utformingen av erklæringen, er dette regulert i de generelle bestemmelser som gjelder for helsepersonells attester og erklæringer. Det innføres derfor innholdsmessige minimumskrav for de sakkyndiges mandat ved rettspsykiatriske undersøkelser, samt visse mi-

nimumsregler for hvordan erklæringen skal utformes. Blant annet skal det reguleres at den sakkyndige i erklæringen klart skal skille mellom premisser, vurderinger og konklusjon, samt at den sakkyndige ikke skal uttale seg om juss. Innføringen av innholdsmessige minimumskrav både til mandatet og erklæringen vil etter departementets syn styrke kvaliteten på sakkyndigarbeidet. Videre er det ønskelig at det gode arbeidet med standardmandater – som i dag utarbeides av DRK etter innspill fra Domstoladministrasjonen (DA) og Riksadvokaten, og som er å finne på hjemmesiden til DRK – videreføres av aktørene.

De sakkyndige får i dag ikke tilgang til siktedes helseopplysninger (journaler fra tidligere innleggelsler osv.) med mindre siktede samtykker. Helsepersonellens taushetsplikt er til hinder for dette. Det er kun i et fåtall saker hvor siktede ikke gir slikt samtykke. Likevel, og til tross for at taushetsplikten står sterkt i norsk rett, mener departementet at dette bør endres på prinsipielt grunnlag. Det er en nær sammenheng mellom tidligere helseopplysninger og siktedes psykiske helse på handlingstidspunktet. Etter departementets syn er hensynet til taushetsplikten gitt for høy prioritet, på bekostning av hensynet til materielt riktige avgjørelser. Departementet foreslår derfor at i straffesaker hvor det er spørsmål om tilregnelighet, som gjelder lovbrudd som kan medføre fengsel i mer enn seks år, skal de sakkyndige – dersom siktede ikke samtykker til innsyn – gis innsyn i nødvendige helseopplysninger. Slikt innsyn vil medvirke til større treffsikkerhet i valg av reaksjonsform.

I dag er det adgang til tvungen observasjon (innleggelse) etter straffeprosessloven § 167, men lengden av innleggelsen er ikke regulert. Slik innleggelse er et alvorlig tvangsinngrep overfor den det gjelder, og det bør derfor innføres en tidsbegrensning i bestemmelsen. Departementet foreslår at det inntas i bestemmelsen at slik innleggelse skal være så kort som mulig og ikke utover åtte uker. Fristen skal kunne forlenges ved rettens kjennelse med inntil fire uker.

Det er behov for organisatoriske endringer i DRK på grunn av økt saksmengde. DRK har gitt uttrykk for at kapasitetsutfordringer i første rekke må løses ved interne omorganiseringer og ikke ved utvidelse av antall medlemmer i kommisjonen, herunder at lederverv og gruppelederverv bør splittes da arbeidsbelastningen er for stor med begge verv samlet på en hånd. Departementet foreslår derfor at lederverv og gruppelederverv splittes, men at øvrige organisatoriske endringer overlates til interne prosesser i kommisjonen. Departementet foreslår i tillegg at sekretariatet styrkes.

Erklæringer fra fullstendige rettspsykiatriske undersøkelser skal alltid sendes DRK før de fremlegges i retten. Departementet foreslår at det samme skal gjelde for foreløpige erklæringer og for erklæringer utarbeidet av partsantatte sakkyndige når disse skal fremlegges i ret-

ten. I praksis kontrollerer DRK disse erklæringene allerede i stor utstrekning i dag.

DRK skal i sin kontroll av rettsmedisinske erklæringer gjøre retten oppmerksom på «vesentlige mangler». DRKs tilbakemeldinger har vært kritisert, da de kan gi et feilaktig inntrykk av hva DRK tar stilling til. Departementet foreslår derfor at DRK selv utarbeider et nytt system for konklusjonene knyttet til de rettspsykiatriske erklæringene, etter innspill fra DA og Riksadvokaten.

Økonomiske og administrative konsekvenser

Kostnadene ved lovbrudd er store og medfører utgifter for samfunnet til blant annet etterforskning, domstolsbehandling, straffeforfølgning og gjennomføring av strafferettslige særreaksjoner. Lovbrudd medfører også utgifter for å bøte på den skade som er gjort, av materiell karakter, og overfor fornærmede, etterlatte og pårørende. Alvorlige integritetskrenkende lovbrudd er til stor belastning for ofre og pårørende, og helsevesenet bruker store ressurser på oppfølging av ofre.

Forslagene om å erstatte dagens psykosebegrep med et rettslig utilregnelighetsbegrep og innføre en ny regel om selvforskyldt utilregnelighet, kan frigjøre noen behandlingsplasser i helsevesenet, fordi flere vil bli vurdert som tilregnelige. Forslagene vil føre til tilsvarende behov for soningsplasser i kriminalomsorgen.

Forslagene om å endre terskelen for særreaksjon og for når en psykisk utviklingshemmet person anses som utilregnelig, kan motsatt medføre behov for noen flere behandlingsplasser i helsevesenet, fordi flere vil bli vurdert som utilregnelige. Forslaget om å endre terskelen for når en psykisk utviklingshemmet person anses som utilregnelig, vil kunne frigjøre noen soningsplasser i kriminalomsorgen.

Økt behov for behandlingsplasser i helsevesenet reduserer med andre ord behovet for soningsplasser i kriminalomsorgen tilsvarende, og motsatt. Konsekvensene av forslagene kan derfor i noen grad balansere hverandre.

På sakkyndigområdet kan oppfordringen til retten om å vurdere mer aktivt de sakkyndiges tilstedeværelse i retten medføre en reduksjon i utgifter til sakkyndige. Samtidig kan endringen av terskelen for samfunnsvern medføre en økning i sakkyndigoppdrag. Departementet finner ikke grunn til å tro at utgiftene til sakkyndige samlet sett vil endres. Det er videre grunn til å tro at økningen av antallet observasjoner etter straffeprosessloven § 167 i noen grad vil vedvare, men antakelig uavhengig av departementets forslag.

Landsdekkende organisering av rettspsykiatri etter modell av pilotprosjektet på Brøset vil medføre økte utgifter på om lag 6,9 mill. kroner årlig. Styrking av sekretariatet for DRK vil koste om lag 1 mill. kroner årlig. De øvrige forslagene vil etter departementets vurdering

ikke ha vesentlige økonomiske og administrative konsekvenser.

Utgiftene til lovendringene vil bli dekket innenfor berørte departementers gjeldende budsjettammer.

Komiteens merknader

Komiteen, medlemmene fra Arbeiderpartiet, Jan Bøhler, Maria Aasen-Svensrud og lederen Lene Vågslid, fra Høyre, Peter Frølich, Ingunn Foss og Frida Melvær, fra Fremskrittspartiet, Himanshu Gulati og Solveig Horne, fra Senterpartiet, Geir Inge Lien og Emilie Enger Mehl, og fra Sosialistisk Venstreparti, Petter Eide, viser til Prop. 154 L (2016–2017) Endringer i straffeloven og straffeprosessloven mv. (skyldevne, samfunnsvern og sakkynndighet).

Komiteen viser til at proposisjonen inneholder endringer i straffeloven og straffeprosessloven mv. som omhandler den grunnleggende reguleringen av tilregnelighet og skyldevne der departementet foreslår at straffelovens begrep, jf. § 20 annet ledd bokstav a «psykotisk» erstattes med «alvorlig sinnslidelse». Komiteen viser til at begrepet «alvorlig sinnslidelse» betegnes som et ikke-medisinsk, rettslig grunnvilkår og skal omfatte både alvorlige psykiske, somatiske og organiske lidelser med virkninger på sinnet. Bakgrunnen for forslaget er blant annet at det er vanskelig å skille mellom det medisinske og juridiske psykosebegrepet, og at mange som har en psykosed diagnose ikke er psykotiske i straffelovens forstand. Komiteen registrerer at lovforslaget oppstiller et tilleggsvilkår om at personen er «utilregnelig» på grunn av lidelsen. Videre presiseres det uttrykkelig i lovforslaget at retten ved utilregnelighetsvurderingen skal legge vekt på graden av svikt i personens virkelighetsforståelse og funksjonsevne. Komiteen registrerer at dette ifølge proposisjonen vil tydeliggjøre at det er symptomtyngden på handlingstidspunktet som er avgjørende, ikke om personen har en diagnose, og at det er retten, ikke de sakkyndige, som avgjør skyldspørsmålet.

Komiteen viser videre til at departementet foreslår å senke terskelen for bruk av særreaksjon i helsevesenet, jf. straffeloven § 62. Skillet mellom alvorlige og mindre alvorlige lovbrudd i første ledd foreslås fjernet som grunnvilkår for særreaksjon, slik at det avgjørende er hvilken fremtidig fare lovbrysterer representerer, ikke hvilket lovbrudd vedkommende har begått. Hensynet bak forslaget er samfunnsvern. Komiteen registrerer at departementet åpner for at forslaget vil kunne føre til at noen flere utilregnelige dømmes til særreaksjon.

Komiteen viser til at departementet foreslår å skjerpe kravet til habilitet, kompetanse, samt innføre nye regler for mandatet til de sakkyndige og til sakkyn-

digeerklæringen. Videre foreslås det at sakkyndiges rett til innsyn i helseopplysninger utvides.

Komiteen viser avslutningsvis til at det utover endringer i straffeprosessloven foreslås å innføre en egen forskrift om rettspsykiatriske undersøkelser og sakkynndige. Departementet foreslår videre en ny landsdekkende organisering av rettspsykiatri etter modell av pilotprosjektet som er utprøvd ved Kompetansesenteret for sikkerhets-, fengsels- og rettspsykiatri på Brøset. Komiteen registrerer at hensynet bak forslaget er å få full effekt av de øvrige forslagene i proposisjonen, samt at dette vil øke tilliten til feltet, være disiplinerende for aktørene og samlet sett føre til bedre kvalitet i sakkyndig arbeid.

Medlemene i komiteen fra Høyre og Framstegspartiet er i all hovudsak positive til og nøyde med dei endringane regjeringa foreslår i straffelova og straffeprosesslova knytte til skyldevne, samfunnsvern og sakkunne. At lovendringane vil føre til ei større treffsikkerheit for vurdering av straffritak, styrkje samfunnsvernet og auke kvaliteten i rettspsykiatrisk sakkunnigarbeid, er viktig for rettstryggleiken til den enkelte og for samfunnet som heilskap.

Skyldevne

Komiteen vil vise til at 22. juli-saken reiste en omfattende og prinsipiell diskusjon om straffelovens regler om tilregnelighet og om rettspsykiatriens rolle ved avgjørelsen av om tiltalte er tilregnelig. Tilregnelighetsutvalget ble oppnevnt 25. januar 2013 og fikk i mandat å vurdere straffelovens utilregnelighetsregler, psykiatrisk sakkyndighet og særreaksjonene. Tilregnelighetsutvalget konkluderte sitt arbeid med at psykosevilkåret og den medisinske modellen for utilregnelighet ved psykisk sykdom skulle beholdes. Det ble i tillegg foreslått en regel som dels angir en rettslig presisering av lovens psykosekriterium, dels angir at tilstander som likestilles med psykose, skal omfattes.

Komiteen vil vise til at i Prop. 154 L (2016–2017) Skyldevne, samfunnsvern og sakkyndighet som ble sendt til Stortinget våren 2018, følger Justis- og beredskapsdepartementet opp utvalget og foreslår lovendringer som er ment å gi større treffsikkerhet ved identifisering av lovbrutere som ut fra begrunnelsen for straff ikke bør være ansvarlige – de utilregnelige som ikke kan klandres for sine handlinger. I et forsøk på å fange opp kritikken av den medisinske metode i etterkant av 22. juli-saken, har departementet i proposisjonen valgt å fremme et helt nytt forslag hvor straffelovens begrep «psykotisk» erstattes med et ikke-medisinsk, rettslig grunnvilkår «alvorlig sinnslidelse», som skal omfatte både alvorlige psykiske, somatiske og organiske lidelser med virkninger på sinnet. Loven oppstiller tilleggsvilkår om at personen er utilregnelig på grunn av li-

delsen. Ved å forlate psykosebegrepet peker departementet på at en beveger seg bort fra dagens medisinske prinsipper og Tilregnelighetsutvalgets modifiserte medisinske prinsipper.

Komiteens flertall, medlemmene fra Arbeiderpartiet, Senterpartiet og Sosialistisk Venstreparti, vil vise til at de med andre ord fremmer et helt nytt forslag, nytt begrep og ny lovparagraf som ikke har vært på høring før saken ble sendt til Stortinget.

Flertallet vil peke på at departementet har høstet massiv kritikk for sitt forslag etter fremleggelsen av proposisjonen. Dels retter kritikken seg mot at et så vidt inngripende og betydelig lovforslag blir lagt frem i en proposisjon for Stortinget uten forutgående høringsrunde, dels at lovteksten og drøftingen av denne er uklar og overlater for mye til domstolens frie skjønn, og dels ved at det pekes på farene for vilkårlighet og forskjellsbehandling. Det hevdes også at man ved dette forslaget utvider muligheten til å erklære personer utilregnelige, noe som ikke har vært et politisk ønske.

Komiteen vil understreke at det ikke er politiske uenigheter om sakens mål. Komiteen mener at personer i størst mulig utstrekning bør stilles til ansvar for sine handlinger. Dette var et uttalt ønske også etter terrorangrepene og 22.juli-rettsaken. Komiteen ønsker også å tydeliggjøre domstolens rolle og ansvar. Slik komiteen ser det, har samfunnet full rett til å verne seg mot farlige utilregnelige, og det gjør man da også i dag. Komiteen er også enig i det de oppfatter som intensjonen med forslaget, at færre skal frifinnes.

Komiteens flertall, medlemmene fra Arbeiderpartiet, Senterpartiet og Sosialistisk Venstreparti, vil derfor understreke at uenigheten først og fremst handler om prosess, og at forslaget anses å være vilkårlig. Flertallet er kritisk til at et så alvorlig, inngripende og betydelig lovforslag blir lagt frem i en proposisjon for Stortinget uten forutgående høringsrunde. Flertallet viser til at saken har vært under behandling i Stortinget i over ett år og mener det i seg selv viser hvor lite gjennomtenkt forslaget til ny § 20 i straffeloven var fra regjeringens side. Flertallet mener dette henger sammen med mangel på høring av forslaget før det ble bearbeidet og sendt til Stortinget for behandling.

Flertallet sitt standpunkt har derfor siden saken ble oversendt til justiskomiteen, vært at saken burde vært sendt tilbake til regjeringen for ny behandling. Dette har ikke blitt tatt til følge.

Flertallet registrerer at regjeringspartiene har tatt inn over seg noe av kritikken mot lovforslaget. Flertallet mener det burde resultert i at saken ble sendt tilbake til Justis- og beredskapsdepartementet for

ny behandling og påfølgende høring. Flertallet vil peke på at dersom det hadde blitt gjort allerede for ett år siden, kunne saken stått annerledes i dag. Det har vært et uttalt ønske fra opposisjonspartiene og flere høringsinstanser som flertallet er skuffet over at regjeringspartiene ikke har ønsket å lytte til.

Flertallet registrerer at regjeringspartiene i komiteens innstilling i stedet fremmer et nytt forslag til straffeloven § 20 som avviker fra regjeringens forslag i proposisjonen. Flertallet merker seg at det begrepet som er foreslått endret, er «alvorlig sinnslidelse» til «sterkt avvikende sinnstilstand». Dette endrer ikke flertallets primære standpunkt. Flertallet mener det er uansvarlig å vedta endringer i straffeloven uten at forslaget har vært ute på alminnelig høring.

Flertallet er derfor tilfreds med at komiteen inviterte til nok en høring, som fant sted 30. april 2019, denne gangen med et snevrere utgangspunkt, nemlig å få frem synspunkter på det nye fremlagte forslaget til utforming av straffeloven § 20. Høringen bekreftet at heller ikke dette forslaget er tilstrekkelig gjennomarbeidet, og at nesten samtlige av høringsinstansene opprettholder sin opprinnelige kritikk og ønsker at forslaget sendes tilbake slik at forslaget kan bli sendt ut på en ytterligere høring. Flertallet er enig i dette.

Flertallet mener en tilregnelighetsregel må være mest mulig treffsikker, sikre god likebehandling og gi god rettsikkerhet. Flertallet mener dette ikke oppnås med regjeringens opprinnelige forslag i proposisjonen og heller ikke med komiteens medlemmer fra Høyre og Fremskrittspartiet sine nye forslag i denne innstillingen. Flertallet viser også til kritikken av forslaget til innhold i straffeloven § 20 som flere av de som kom med innspill på høringen 30. april fremmet. Særlig vil flertallet peke på at Riksadvokaten har sterke innvendinger som flertallet mener det er viktig å merke seg. På høringen kom det frem at Riksadvokaten mener at vurderingen av tilregnelighet blir for åpen og rimelighetsorientert, på bekostning av hensyn som tradisjonelt står sterkt på strafferettens område, nemlig forutberegnelighet og likhet for loven. Videre mente han at verken ordlyden eller forarbeidene oppstiller et klart kriterium for hva tilregnelighet skal bety. Når det åpnes for at det avgjørende og styrende skal være om det i enkelte tilfeller er «rimelig og rettferdig» å holde en lovbrøyer straffrettslig ansvarlig, åpnes det opp for en helhetsvurdering hvor det – tross departementets ønske – vil være en reell fare for at utenforliggende hensyn kan få betydning for når skyldene skal fastlegges i den enkelte sak.

Flertallet er enig med Riksadvokaten i at det kan medføre at det blir uforutsigbart hvem som anses å ha slik skyldene eller ikke og dermed fare for at resultatet blir ulikt, ikke på grunn av ulike omstendigheter, men på grunn av ulike vurderinger.

Flertallet har også merket seg at Riksadvokaten mener at det foreliggende forslaget vil medføre kompetanseforskyvning fra lovgiver til domstol når det overlates til domstolen å fastsette utilregnelighetsvilkåret. Flertallet mener i likhet med Riksadvokaten at det er uheldig når det gjelder en så grunnleggende forutsetning for straff som skylddevne, og det er dessuten rettssikkerhetsmessig betenkelig. Det vil dessuten være uheldig og i strid med det som synes å være departementets intensjon hvis dommerne i større grad vil måtte lene seg på de sakkyndige.

Flertallet vil også peke på at Riksadvokatens eksempel på hvordan begrepet «sterkt avvikende sinnstilstand» som skal forstås som alvorlig sinnslidelse kan føre til uheldige og ikke tilsiktede resultater. Riksadvokaten skriver:

«En naturlig forståelse av sterkt avvikende sinnstilstand på handlingstidspunktet vil kunne foreligge hos mange. Et eksempel er partnerdrap hvor mange av dem begås i affekt og dermed i en sinnstilstand som er svært avvikende fra det normale, uten at gjerningspersonene mangler skylddevne. Et slikt uklart vilkår vil medføre en fare for uheldige og tilfældige resultater i begge retninger – at enkelte tilfeller som etter dagens regler bør straffes går fri, og omvendt.»

Med så alvorlige innsigelser om forslag til innhold i straffeloven § 20 mener flertallet det vil være uansvarlig å vedta forslaget som er fremmet av regjeringspartiene i Stortinget. Flertallet mener at lovforslaget må bruke begreper som sikrer forutberegnelighet og likhet for loven.

Flertallet mener fremdeles at proposisjonen og forslagene til ny § 20 i straffeloven må sendes på alminnelig høring før behandling i Stortinget.

Flertallet fremmer derfor følgende forslag:

«Prop. 154 L (2016–2017) – Endringer i straffeloven og straffeprosessloven mv. (skylddevne, samfunnsvern og sakkyndighet) – sendes tilbake til regjeringen.»

Medlemene i komiteen frå Høgre og Framstegspartiet viser til at det er lovgjevar som fastset vilkåra for når nokon skal reknast for utilrekneleg, ikkje domstolane. I framlagt forslag vert det lagt opp til ei to-trinns vurdering der § 20 bokstav a, b eller c vil vere gjenstand for den første vurderinga. Desse medlemene understrekar at vilkåret om «sterkt avvikende sinnstilstand» bokstav a, skal tolkast på same måte som det opphavlege føreslåtte uttrykket «alvorlig sinnslidelse» som er nytta i proposisjonen. I den andre vurderinga, utilreknelegheitsvurderinga etter § 20 tredje ledd, skal graden av svikt i verkelegheitsforståing og funksjonsevne vektleggast.

Desse medlemene meiner dette er ei rettsleg vurdering som best vert avgjort, av domstolane. Desse

medlemene meiner vidare at det er opp til domstolane å fylle omgrepa i lovteksten med endeleg innhald og teikne opp linjene for vidare praktisering og forståing av lovteksten. Å avgjere om nokon er utilrekneleg og derfor ikkje skal straffast med fengsel, er eit av dei meir kompliserte spørsmåla vi møter i straffesakene. Også etter gjeldande rett er det i prinsippet domstolane som skal ta stilling til om gjerningspersonen er psykotisk i rettsleg forstand og dermed utilrekneleg. Det er likevel desse medlemene si oppfatning at det i praksis er rettspsykiatrien – og ikkje domstolane – som i dag definerer korleis omgrepet psykotisk skal forståast, ikkje berre i medisinsk, men også i rettsleg forstand. Eit slikt system, der innhaldet i eit av grunnvilkåra for straffansvar i praksis vert fortolka og utvikla av rettspsykiatrien, er ikkje eigna til å sikre rettsavklaring og rettseinskap.

Desse medlemene meiner at terskelen for kor alvorleg ein tilstand må vere for å kunne bli rekna som utilrekneleg, skal definerast av domstolane. Desse medlemene meiner derfor at det er heilt avgjerande at vilkåra i lova vert beskrivne i allmennspråklege termar, og ikkje gjennom ein medisinsk term som psykotisk.

Desse medlemene har merka seg at departementet sitt forslag har blitt kritisert for å vere for ope og rimelegheitsprega. Som desse medlemene har framheva ovanfor, ligg det i vilkåret om at gjerningspersonen må vere utilrekneleg som følge av den aktuelle tilstanden, eit krav om symptomtyngde. Det må med andre ord gjerast ei kvalitativt heilskapleg vurdering av om sinnstilstanden er så sterkt avvikande frå det som vert oppfatta som normalt, at vedkommande må reknast for å vere utilrekneleg. Desse medlemene understrekar at terskelen for kor sterkt avvikande sinnstilstanden må vere for at gjerningspersonen skal reknast for utilrekneleg, er generell og gjeld likt for alle. Det avgjerande er om sinnstilstanden for den enkelte gjerningsperson er så avvikande at han når opp til denne terskelen. I så tilfelle skal gjerningspersonen reknast for utilrekneleg, uavhengig av andre forhold som for eksempel alvorlet i lovbroten.

I og med at denne terskelen vil vere avgjerande for om den aktuelle gjerningspersonen skal kunne reknast for utilrekneleg, meiner desse medlemene at det ikkje er grunn til å vere uroa for eventuelle utilsikta verknader av å nytte uttrykket «sterkt avvikende sinnstilstand» som inngangsvilkår, slik mellom anna Riksadvokaten har åtvara mot.

Vidare meiner desse medlemene at lovbrukaren er utstyrt med tilstrekkelege haldepunkt for å kunne tolke føresegna og fylle henne med innhald. Desse medlemene viser til tilvisingane i innstillinga til proposisjonen der det er beskrive korleis føresegna skal tolkast. Lovgjevar trekkjer her opp ei ramme og har full tilitt til at domstolane med hjelp frå sakkunnige er best

eigna til å gjere desse vurderingane som gir rettseinskap og rettsavklaring.

Desse medlemene har registrert kritikken knytt til at straffelovas opphavlege uttrykk «psykotisk» i Prop. 154 L (2016–2017) vert endra til «alvorlig sinnslidelse» jf. § 20 andre ledd bokstav a. Kritikarar av dette forslaget har hovudsakleg poengtert at uttrykket kan skape forvirring om forskjellen mellom forståinga av uttrykket «alvorlig sinnslidelse» i strafferetten og det like-lydande uttrykket som vert brukt i psykisk helsevernlov.

Desse medlemene meiner at ved å endre uttrykket «alvorlig sinnslidelse» jf. § 20 andre ledd bokstav a til det meir allmennspråklege uttrykket «sterkt avvikende sinnstilstand» vil ein unngå at ei slik forvirring oppstår.

Desse medlemene vil understreke at det er viktig å sikre at retten i praksis ikkje overlet til dei sakkunnige å ta stilling til om ein person er å rekne som utilrekneleg og dermed skal fritakast frå straff. Eit skarpare skilje mellom det allmennspråklege, rettslege uttrykket og det medisinfaglege uttrykket vil tydelegare underbygge dette.

Desse medlemene meiner vidare at det er viktig å unngå uheldige koplingar og assosiasjonar mellom psykisk sjukdom og kriminell åtferd. Ei endring av uttrykket «alvorleg sinnslidelse» – eit uttrykk som i stor grad vert assosiert med tvungen psykisk helsevern etter psykisk helsevernlov – til «sterkt avvikende sinnstilstand» vil i mindre grad skape slike assosiasjonar.

Desse medlemene fremjar følgjande forslag:

«I

I lov 22. mai 1981 nr. 25 om rettergangsmåten i straffesaker gjøres følgende endringer:

§ 147 første ledd skal lyde:

Enhver som tjenestegjør som sakkyndig i rettsmedisinske spørsmål, skal straks sende den rettsmedisinske kommisjon avskrift av den skriftlige erklæring som denne gir retten eller påtalemyndigheten. *For foreløpige erklæringer som nevnt i § 165 fjerde ledd gjelder dette bare dersom erklæringen skal legges frem i retten. Innsendelsesplikten gjelder også for erklæringer om rettspsykiatriske forhold som er utarbeidet av personer som partene fremstiller for retten etter § 149, dersom erklæringen skal legges frem i retten.*

§ 165 annet ledd nr. 2 og 3 skal lyde:

2.tvungen omsorg etter straffeloven § 63 eller

3.oppretholdelse av reaksjon som nevnt i nr. 1 og 2 etter straffeloven § 65.

§ 165 annet ledd nr. 4 oppheves.

§ 165 fjerde ledd skal lyde:

Er det tvil om det er nødvendig med rettspsykiatrisk undersøkelse, kan påtalemyndigheten eller retten beslutte å innhente en foreløpig erklæring fra en sakkyndig til veiledning om dette. *Kravet til habilitet i § 165 a annet ledd gjelder så vidt mulig tilsvarende for den sakkyndige.*

Ny § 165 a skal lyde:

§ 165 a. Det skal oppnevnes to sakkyndige for å foreta en rettspsykiatrisk undersøkelse etter § 165 første og annet ledd, med mindre retten finner at det er tilstrekkelig med én, eller at saken krever flere enn to. Én av de sakkyndige må være godkjent spesialist. Hvis det er oppnevnt flere sakkyndige, må én av dem arbeide klinisk.

Den som ville ha vært inhabil som dommer i saken etter domstolloven §§ 106 eller 108, skal ikke oppnevnes som sakkyndig for å foreta en rettspsykiatrisk undersøkelse etter § 165 første og annet ledd. Oppnevning bør unngås når tilknytningen til en annen sakkyndig i saken er egnet til å svekke tilliten til den sakkyndiges uavhengighet.

Før oppnevning skal den sakkyndige fremlegge en egenerklæring for retten. I egenerklæringen skal den sakkyndige opplyse om sin utdanning, kliniske erfaring og forhold av betydning for habilitets- og uavhengighetsvurderingen etter annet ledd.

Kongen kan gi forskrift om krav til sakkyndiges kompetanse, sakkyndiges egenerklæring, om krav til den rettspsykiatriske erklæringen og om oppgavene til Nasjonal enhet for rettspsykiatrisk sakkyndighet.

§ 167 første ledd annet og nytt tredje og fjerde punktum skal lyde:

Retten fastsetter en frist for varigheten av innleggelsen. *Fristen skal være så kort som mulig og ikke overstige åtte uker. Fristen kan forlenges ved kjennelse med inntil fire uker av gangen.*

Ny § 168 a skal lyde:

Nødvendige opplysninger knyttet til siktedes helse kan gis videre til de sakkyndige som foretar en rettspsykiatrisk undersøkelse, selv om siktede ikke samtykker til slik utlevering. Dette gjelder bare i saker om lovbrudd som kan medføre fengsel i mer enn seks år og hvor utfallet kan avhenge av om siktede er tilregnelig eller ikke.

II

I lov 2. juli 1999 nr. 62 om etablering og gjennomføring av psykisk helsevern gjøres følgende endringer:

§ 5-3 annet ledd tredje punktum skal lyde:

Dersom den domfelte er dømt etter Almindelig borgerlig Straffelov 22. mai 1902 nr. 10 § 39 nr. 1 eller 2 eller straffeloven § 62 første ledd, skal det legges særlig vekt på behovet for samfunnsbeskyttelse.

§ 5-3 nytt tredje ledd skal lyde:

Dersom særlige hensyn tilsier det, skal faglig ansvarlig konsultere påtalemyndigheten før domfelte overføres mellom ulike sikkerhetsnivåer innen samme institusjon eller får permisjon.

§ 5-4 første ledd annet punktum skal lyde:

Kontrollkommissjonen prøver om vedtaket *fremstår som urimelig ut fra hensynet til den domfelte, andres liv, helse og frihet, plasseringsalternativene og forholdene ellers.*

§§ 5-6, 5-7 og 5-8 oppheves.

III

I lov 18. mai 2001 nr. 21 om gjennomføring av straff mv. gjøres følgende endringer:

§ 10 første og annet ledd skal lyde:

Fengselsstraff og forvaring kan gjennomføres

- a) i fengsel med høyt sikkerhetsnivå (lukket fengsel),
- b) i fengsel med lavere sikkerhetsnivå (åpent fengsel),
- c) i overgangsbolig,
- d) utenfor fengsel med særlige vilkår etter § 16, eller
- e) som prøveløslatt med vilkår etter § 43 annet ledd.

Avdeling i fengsel med høyt sikkerhetsnivå kan tilrettelegges for innsatte med særlige behov, herunder personer som er *idømt forvaring*, eller innrettes med særlig høyt sikkerhetsnivå.

§ 11 tredje ledd skal lyde:

Domfelte med særlige behov, herunder personer som er *idømt forvaring*, bør settes inn i avdeling tilrettelagt for dette etter § 10 annet ledd.

IV

I lov 20. mai 2005 nr. 28 om straff gjøres følgende endringer:

§ 20 skal lyde:

§ 20 *Skyldevne*

Den som på handlingstidspunktet er under 15 år, er ikke strafferettslig ansvarlig.

Det samme gjelder den som på handlingstidspunktet er utilregnelig på grunn av

- a) *sterkt avvikende sinnstilstand*
- b) *sterk bevissthetsforstyrrelse eller*
- c) *høygradig psykisk utviklingshemming.*

Ved utilregnelighetsvurderingen etter annet ledd skal det legges vekt på graden av svikt i virkelighetsforståelse og funksjonsevne.

Den som forbigående er utilregnelig som følge av selvforskyldt rus, fritas ikke for straff, med mindre særlige grunner tilsier det. Den som har en vedvarende tilstand som nevnt i annet ledd bokstav a og som selvforskyldt

fremkaller en utilregnelighetstilstand, kan straffes dersom særlige grunner tilsier det.

§ 25 tredje ledd skal lyde:

Det ses bort fra uvitenhet som følge av selvforskyldt rus. I slike tilfeller bedømmes lovbrøyteren som om *denne hadde vært edru. Tilsvarende gjelder dersom vedkommende var i en selvforskyldt utilregnelighetstilstand.*

§ 62 skal lyde:

§ 62 *Vilkår for å idømme overføring til tvungent psykisk helsevern*

En lovbrøyter som er utilregnelig etter § 20 annet til fjerde ledd kan ved dom overføres til tvungent psykisk helsevern når denne har begått eller forsøkt å begå et lovbrudd som krenker andres liv, helse eller frihet eller kunne utsette disse rettsgodene for fare, særreaksjonen er nødvendig for å verne samfunnet, og faren for en ny og alvorlig integritetskrenkelse er nærliggende.

Overføring til tvungent psykisk helsevern kan også idømmes en lovbrøyter som er utilregnelig etter § 20 annet til fjerde ledd når denne har begått gjentatte lovbrudd av samfunnsskadelig eller særlig plagsom art, særreaksjonen er nødvendig for å verne samfunnet mot slike lovbrudd, faren for nye lovbrudd av samme art er særlig nærliggende, og andre tiltak har vist seg åpenbart uhensiktsmessige.

Ved vurderingen av gjentakelsesfaren skal det legges vekt på det begåtte lovbruddet sammenholdt særlig med lovbrøyterens øvrige adferd, sykdomshistorie, aktuelle psykiske tilstand og forhold til rusmidler.

Overføring til tvungent psykisk helsevern kan idømmes også når utilregnelighetstilstanden har medført at lovbrøyteren var i faktisk villfarelse, jf. § 25, eller at lovbrøyteren ellers var i en tilstand som ikke er forenlig med å ha forsett.

§ 63 første ledd skal lyde:

På vilkår som nevnt i § 62 kan den som er utilregnelig etter § 20 *annet til fjerde ledd*, idømmes tvungen omsorg.

§ 65 tredje ledd annet punktum skal lyde:

Ved særreaksjon idømt på grunnlag av lovbrudd som nevnt i § 62 *annet ledd*, kan det ikke begjæres opphør før seks måneder etter at overføringsdommen eller dom som nekter opphør er endelig.

§ 65 fjerde ledd tredje punktum skal lyde:

Særreaksjon idømt på grunnlag av lovbrudd som nevnt i § 62 *annet ledd* skal senest opphøre tre år etter overføringsdommen.

§ 78 bokstav d skal lyde:

d) lovbrøyteren på handlingstidspunktet har redusert *virkelighetsforståelse* på grunn av *avvikende sinnstil-*

stand, lettere psykisk utviklingshemming, bevissthetsforstyrrelse eller en sterk sinnsbevegelse,

§ 80 bokstav f og g skal lyde:

- f) på handlingstidspunktet har en betydelig svekket virkelighetsforståelse på grunn av sterkt avvikende sinnstilstand, psykisk utviklingshemming eller bevissthetsforstyrrelse, men ikke er utilregnelig etter § 20 annet ledd,
- g) har handlet under selvforskyldt rus eller i en selvforskyldt utilregnelighetstilstand etter § 20 fjerde ledd, og det foreligger særdeles formildende omstendigheter,

Nåværende bokstav i og j blir bokstav h og i.

V

1. Loven gjelder fra den tid Kongen bestemmer. Kongen kan sette i kraft de enkelte bestemmelsene til forskjellig tid.
2. Domfelte som er overført til anstalt under kriminalomsorgen i henhold til psykisk helsevernloven § 5-6, skal tilbakeføres til det psykiske helsevernet innen ett år etter at opphevelsen av § 5-6 er trådt i kraft.
3. Kongen kan gi nærmere overgangsregler.»

Desse medlemene vil understreke at uttrykket «sterkt avvikende sinnstilstand» er meint å omfatte dei same tilstandane som uttrykket «alvorlig sinnslidelse» slik det går fram av regjeringa sitt forslag til endring av straffelova § 20 i Prop. 154 L (2016–2017). Uttrykket «Sterkt avvikende sinnstilstand» skal med andre ord forståast på same måte som uttrykket «alvorlig sinnslidelse» brukt i proposisjonen, og endringsframlegget er såleis ikkje meint å innebære ei realitetsendring samanlikna med det opphavelege forslaget i proposisjonen.

Desse medlemene vil i denne samanheng vise til dei alminnelege merknadane i punkt 4.8.3.2 s. 66 flg. i Prop. 154 L (2016–2017), der det går fram kva vurderingar som ligg til grunn for valet av uttrykket «alvorlig sinnslidelse» i straffelova, og der innhaldet i uttrykket er nærmare utpensla. I punktet vert det i tillegg diskutert og vurdert kva tilstandar som vert definerte inn under uttrykket og dermed vil kunne gi grunnlag for straffri- dom, og kva tilstandar som fell utanfor. Desse medlemene vil presisere at uttrykket «sterkt avvikende sinnstilstand» skal forståast på same måte som uttrykket «alvorlig sinnslidelse», slik at den same framstillinga og nærare utpenslinga av innhaldet skal liggje til grunn for forståinga av uttrykket.

Desse medlemene vil vidare vise til at det same vil gjelde for uttrykket som er nærare omtalt i særmerknadane i punkt 8.4 s. 229 i Prop. 154 L (2016–2017):

«I annet ledd bokstav a er begrepet «psykotisk»

erstattet med det rettslige begrepet 'alvorlig sinnslidelse'. Det vises til punkt 4.8.3 ovenfor. En ikke-medisinsk term er bedre egnet til å skille skarpt mellom den medisinsk-faglige og den rettslige bedømmelsen. Det tydeliggjøres at det er retten som avgjør skyldspørsmålet og at domstolen utøver et skjønn i denne sammenheng. Kjernen i begrunnelsen for strafferettslig utilregnelighet er en massiv sykdom på sinnet. Også andre tilstander enn aktive psykoser vil omfattes av lovens hovedvilkår, i likhet med reguleringen i psykisk helsevernloven. Hvilke grensetilfeller dette gjelder, bør baseres på en helhetsvurdering der ikke bare selve sykdomstilstanden, men også utslagene den gir seg, må tillegges vekt.

Begrepet 'alvorlig sinnslidelse' er ment å kunne omfatte både alvorlige psykiske, somatiske og organiske sykdommer som gir seg utslag på sinnet. Det er således uten betydning hvordan tilstanden oppstod, enten den skyldes akutt og forbigående psykose (reaktiv psykose), paranoid psykose, psykoser som ledd i bipolar lidelse, schizofreni, nevrologiske lidelser (hjernesvulst, demens, Parkinsons eller Alzheimers), hjerneskode (etter slag mot hodet eller flåttbitt), infeksjons- og parasittsykdommer (malaria), seksuelt overførbare sykdommer (herpes eller syfilis), feberdelirier eller autismeforstyrrelser. Departementet utelukker heller ikke at enkelte er så syke på grunn av sammensatte (komorbide) diagnoser at vilkåret om 'alvorlig sinnslidelse' er oppfylt. Det avgjørende er symptomtyngden.

Straffrihet kan bare tilstås de aktivt syke. Begås lovbruddet mens lidelsen er i en inaktiv fase, for eksempel på grunn av medikamentell behandling, vil ikke lovbestemmelsen kunne anvendes. At symptomene må være av en viss mengde og styrke, blir markert ved at sinnslidelsen etter rettens vurdering må være 'alvorlig'. Det fremgår dessuten av momentene i utilregnelighetsvurderingen i bestemmelsens tredje ledd.»

Desse medlemene finn grunn til å presisere at uttrykket «sterkt avvikende sinnstilstand» i likskap med «alvorlig sinnslidelse» ikkje er meint å omfatte personlegdomsforstyrningar jf. Prop. 154 L (2016–2017) s. 67:

«Det er svært mange innsatte i norske fengsler som har ulike typer personlighetsforstyrrelser, for eksempel av dyssosial eller paranoid art, og departementet mener i utgangspunktet at det ikke bør være grunnlag for straffrihet i disse tilfellene, jf. også NOU 1974:17 side 61, der det slås fast at psykopatene bør holdes utenfor straffrihetsreglene.»

Vidare vil disse medlemene vise til punkt 4.9.3 s. 76–78 i Prop. 154 L (2016–2017) der uttrykket «alvorlig sinnslidelse» og tilstandar med tilsvarende symptomtyngd som psykosar er nærare omtalt. «Sterkt avvikende sinnstilstand» skal også her forståast på same måte som uttrykket «alvorlig sinnslidelse»:

«Departementet vil understreke at begrepet «alvorlig sinnslidelse» er ment å kunne omfatte både alvorlige psykiske, somatiske og organiske sykdommer som gir seg utslag på sinnet. Det er således uten betydning hvordan tilstanden oppstod, enten dette skyldes akutt og forbigående psykose (reaktiv psykose), paranoid psykose, psykoselidelser (schizofreni), nevrologiske lidelser (hjernesvulst, demens, Parkinsons eller Alzheimers),

hjerneskode (etter slag mot hodet eller flåttbitt), infeksjons- og parasittsykdommer (malaria), seksuelt overførbare sykdommer (herpes eller syfilis), feberdelirier eller autismeforstyrrelser. Departementet utelukker heller ikke at enkelte er så syke på grunn av sammensatte (komorbide) diagnoser at de samlet sett burde kvalifisere til psykisk helsevern og ikke fengsel. Det avgjørende er symptomtyngden, slik at det foreligger en vesentlig brist i virkelighetsforståelsen og/eller funksjonsevnen. Det vil bero på en helhetsvurdering hvorvidt denne svikten er av en slik art og tyngde at vedkommende kan anses å være 'utilregnelig'. Det vises til utvalgets utredning punkt 8.6.2, der det angis eksempler på dyptgripende mentale avvikstilstander som kan være aktuelle.

Departementet vil understreke at personlighetsforstyrrelser, herunder dys sosial personlighetsforstyrrelse (tidligere kalt psykopati), ikke vil omfattes av begrepet 'alvorlig sinnslidelse'. (...)»

Det er for disse medlemene viktig å poengtere at avgrensinga av uttrykket «sterkt avvikende sinnstilstand» i likskap med «alvorlig sinnstilstand», slik forslaget er utforma, ikkje åleine vil vere avgjerande for om ein gjerningsperson vil gå fri for straff. Også tilleggsvilkår om at gjerningspersonen må sjåast som utilrekneleg som følgje av ein slik «sterkt avvikende sinnstilstand», må vere oppfylt. I vilkåret om at gjerningspersonen må vere utilrekneleg som følgje av tilstanden, ligg det eit krav om symptomtyngd. Desse medlemene vil vise til tredje leddet i forslaget om at det i denne vurderinga skal leggjast vekt på graden av svikt i verkelegheitsforståing og funksjonsnedsetjing. I denne samanheng vil desse medlemene vise til punkt 4.7.3 side 52 flg. og punkt 4.8.3.3 side 68 flg. jf. Prop. 154 L (2016–2017). I særmerknadene punkt 8.4 side 228 flg. vert dette utdjupa:

«I tredje ledd slås det fast at det i utilregnelighetsvurderingen etter annet ledd skal legges vekt på graden av svikt i virkelighetsforståelse og funksjonsevne. Her fremgår det at symptomtyngden på handlingstidspunktet er avgjørende for om vedkommende anses å være utilregnelig. Momentene er av konkret karakter. Det vurderes i hvilken grad tilstanden, eller kombinasjonen av tilstander ved komorbide lidelser, hadde innvirkning på tiltaltes funksjonsevne og virkelighetsforståelse. Samtidig fremgår det klart at det ikke er en medisinsk diagnose som begrunner fritakelse fra straffansvar, men den aktuelle lidelsens betydning for disse sentrale funksjonene på handlingstidspunktet.

Begrepet 'svikt i virkelighetsforståelse' tilsvarer innholdsmessig formuleringen foreslått av utvalget ('manglende evne til å forstå sitt forhold til omverdenen', se NOU 2014:10 kapittel 26.). Her pekes det på et sentralt kjennetegn ved psykosene. Det foreligger en grunnleggende realitetsbrist, slik at personen mangler evne til å analysere totalsituasjonen på handlingstidspunktet.

Begrepet 'svikt i funksjonsevne' er ment å omfatte både dagligdags, sosial og kognitiv funksjon. Dagligdags funksjon kan eksempelvis være evne til å kle på seg, pusse tennene, vaske seg, være i jobb, samt egenomsorg i form av håndtering av egen sykdom (ved sinnslidelse) eller tilstand (ved psykisk utviklingshemming). Sosial funksjon kan eksempelvis være evne til å delta i sosiale

aktiviteter og sosiale relasjoner med andre. Kognitiv funksjon kan omfatte evne til læring, oppmerksomhet, tenkning, hukommelse, problemløsning, avgjørelser, resonnering, språk og kommunikasjon.

Funksjonssvikt skal være et moment som vektlegges i helhetsvurderingen av om tilstanden oppfyller utilregnelighetsnormen, på lik linje med graden av svikt i virkelighetsforståelsen. Det behøver således ikke å være nok å ha en vrangforestilling. Det kan være vanskelig for allmennheten å akseptere at en person som er relativt velfungerende og i stand til å planlegge og gjennomføre kompliserte lovbrudd, ikke straffes. Samtidig kan det tenkes at personen anses utilregnelig selv om bare et av momentene er til stede, for eksempel der en psykisk utviklingshemmet har stor funksjonssvikt, men det ikke foreligger realitetsbrist.

Det veiledende utgangspunktet i utilregnelighetsvurderingen er hvorvidt det er rimelig og rettferdig å straffe tiltalte, sett hen til personens helsemessige tilstand på handlingstidspunktet. Spørsmålet om hvilke lovbytere som det i betraktning av formålet med bestemmelsen fremstår som rimelig og rettferdig å straffe, utgjør både et grunnleggende legislativt hensyn ved utforming av bestemmelsen og et tungtveiende moment i rettens konkrete avgjørelse av spørsmålet om skyld i den enkelte sak. (...)»

Samfunnsvern

Medlemene i komiteen frå Høgre og Framstegspartiet støttar opp om departementet sitt forslag om å styrke samfunnsvernet gjennom å senke terskelen for bruk av særreaksjon i helsevesenet og at skilje mellom lovbrøt av alvorleg art og mindre alvorleg art vert fjerna som grunnvilkår for særreaksjon. Det er den framtidige faren for lovbrøt som skal grunnleggje særreaksjonsordninga. Det er viktig at ålmenta generelt og fornærma i straffesaker spesielt, opplever at det blir tatt tilstrekkeleg omsyn til denne faren.

Desse medlemene støttar også departementet sitt forslag om å fjerne dagens snevre unntaksregel i psykisk helsevernloven § 5-6, der personar som er dømde til tvungen psykisk helsevern, unntaksvis kan overførast til kriminalomsorga. Som departementet meiner desse medlemene at ein slik tilgang må opphøyre på prinsipielt grunnlag då lovbyrtarar som er funne utilreknelege, er å rekne som ikkje strafferettsleg ansvarlege og med det skal møtast med behandling, og ikkje med straffliknande reaksjonar.

Sakkunnighet

Medlemene i komiteen frå Høgre og Framstegspartiet støttar forslaga om endringar i straffeprosesslova, der det vert foreslått å innføre ei eiga forskrift om rettspsykiatriske undersøkingar og sakkunnige. Dette vil tydeleggjere kva krav som gjeld, og gjere regelverket lettare tilgjengeleg for brukarane.

Desse medlemene er vidare positive til at det vert innført eit minimumskrav til innhald for dei sakkyndige sitt mandat ved rettspsykiatriske undersøkingar, og visse minimumsreglar for korleis erklæringa

skal utformast. Mellom anna skal det regulerast at den sakkunnige i erklæringa klart skal skilje mellom premiss, vurderingar og konklusjon, samt at den sakkunnige ikkje skal uttale seg om juss. Innføringa av innholdsmessige minimumskrav både til mandatet og erklæringa, vil etter desse medlemene sitt syn styrkje kvaliteten på sakkunnigarbeidet.

Desse medlemene er også positive til at habilitetskravet for sakkunnige vert skjerpa og meir harmonisert med regelverket for dommarar. Desse medlemene kan ikkje sjå at det er gode grunnar for å ha mindre strenge reglar for rettspsykiatriske sakkunnige enn for dommarar på dette området.

Desse medlemene deler departementet sitt syn om at helseretta teieplikt er ein grunnleggjande og viktig rett for den enkelte, og at dei personane som denne proposisjonen omhandlar, er ei sårbar gruppe som treng særleg vern. Av den grunn meiner desse medlemene at tilgangen til helseopplysningar i all hovudsak bør baserast på samtykke.

Desse medlemene deler likevel departementet si vurdering om at det i nokre alvorlege straffesaker kan føreliggje tungtvegande samfunnsmessige omsyn, særleg med tanke på å idømme rett reaksjonsform, som bør danne grunnlag for å opne for innsyn i helseopplysningar også når samtykke ikkje blir gitt. Desse medlemene støttar departementet sitt forslag om å setje grensa ved straffesaker som kan medføre fengsel i meir enn 6 år, og at dette berre skal omhandle helseopplysningar som er relevante for saka.

Desse medlemene meiner at det vil vere ein styrke å opprette ei nasjonal eining for rettspsykiatrisk sakkunnigheit etter modell av det regionale pilotprosjektet ved Kompetansesenteret for sikkerhets-, fengsels- og rettspsykiatri på Brøset. Desse medlemene vil vise til at det overordna målet med modellen er å sikre domstolane, politi og påtalemyndigheita rask tilgang til sakkunnig kompetanse av høg kvalitet.

Forslag fra mindretall

Forslag fra Høyre og Fremskrittspartiet:

Forslag 1

I

I lov 22. mai 1981 nr. 25 om rettergangsmåten i straffesaker gjøres følgende endringer:

§ 147 første ledd skal lyde:

Enhver som tjenestegjør som sakkyndig i rettsmedisinske spørsmål, skal straks sende den rettsmedisinske kommisjon avskrift av den skriftlige erklæring som denne gir retten eller påtalemyndigheten. *For foreløpige erklæringer som nevnt i § 165 fjerde ledd gjelder dette bare dersom erklæringen skal legges frem i retten. Innsen-*

delsesplikten gjelder også for erklæringer om rettspsykiatriske forhold som er utarbeidet av personer som partene fremstiller for retten etter § 149, dersom erklæringen skal legges frem i retten.

§ 165 annet ledd nr. 2 og 3 skal lyde:

2. tvungen omsorg etter straffeloven § 63 eller
3. opprettholdelse av reaksjon som nevnt i nr. 1 og 2 etter straffeloven § 65.

§ 165 annet ledd nr. 4 oppheves.

§ 165 fjerde ledd skal lyde:

Er det tvil om det er nødvendig med rettspsykiatrisk undersøkelse, kan påtalemyndigheten eller retten beslutte å innhente en foreløpig erklæring fra en sakkyndig til veiledning om dette. *Kravet til habilitet i § 165 a annet ledd gjelder så vidt mulig tilsvarende for den sakkyndige.*

Ny § 165 a skal lyde:

§ 165 a. Det skal oppnevnes to sakkyndige for å foreta en rettspsykiatrisk undersøkelse etter § 165 første og annet ledd, med mindre retten finner at det er tilstrekkelig med én, eller at saken krever flere enn to. Én av de sakkyndige må være godkjent spesialist. Hvis det er oppnevnt flere sakkyndige, må én av dem arbeide klinisk.

Den som ville ha vært inhabil som dommer i saken etter domstolloven §§ 106 eller 108, skal ikke oppnevnes som sakkyndig for å foreta en rettspsykiatrisk undersøkelse etter § 165 første og annet ledd. Oppnevning bør unngås når tilknytningen til en annen sakkyndig i saken er egnet til å svekke tilliten til den sakkyndiges uavhengighet.

Før oppnevning skal den sakkyndige fremlegge en egenerklæring for retten. I egenerklæringen skal den sakkyndige opplyse om sin utdannelse, kliniske erfaring og forhold av betydning for habilitets- og uavhengighetsvurderingen etter annet ledd.

Kongen kan gi forskrift om krav til sakkyndiges kompetanse, sakkyndiges egenerklæring, om krav til den rettspsykiatriske erklæringen og om oppgavene til Nasjonal enhet for rettspsykiatrisk sakkyndighet.

§ 167 første ledd annet og nytt tredje og fjerde punktum skal lyde:

Retten fastsetter en frist for varigheten av innleggelsen. *Fristen skal være så kort som mulig og ikke overstige åtte uker. Fristen kan forlenges ved kjennelse med inntil fire uker av gangen.*

Ny § 168 a skal lyde:

Nødvendige opplysninger knyttet til siktedes helse kan gis videre til de sakkyndige som foretar en rettspsykiatrisk undersøkelse, selv om siktede ikke samtykker til

slik utlevering. Dette gjelder bare i saker om lovbrudd som kan medføre fengsel i mer enn seks år og hvor utfallet kan avhenge av om siktede er tilregnelig eller ikke.

II

I lov 2. juli 1999 nr. 62 om etablering og gjennomføring av psykisk helsevern gjøres følgende endringer:

§ 5-3 annet ledd tredje punktum skal lyde:

Dersom den domfelte er dømt etter Almindelig borgerlig Straffelov 22. mai 1902 nr. 10 § 39 nr. 1 eller 2 eller straffeloven § 62 første ledd, skal det legges særlig vekt på behovet for samfunnsbeskyttelse.

§ 5-3 nytt tredje ledd skal lyde:

Dersom særlige hensyn tilsier det, skal faglig ansvarlig konsultere påtalemyndigheten før domfelte overføres mellom ulike sikkerhetsnivåer innen samme institusjon eller får permisjon.

§ 5-4 første ledd annet punktum skal lyde:

Kontrollkommisjonen prøver om vedtaket *fremstår som urimelig ut fra hensynet til den domfelte, andres liv, helse og frihet, plasseringsalternativene og forholdene ellers.*

§§ 5-6, 5-7 og 5-8 oppheves.

III

I lov 18. mai 2001 nr. 21 om gjennomføring av straff mv. gjøres følgende endringer:

§ 10 første og annet ledd skal lyde:

Fengselsstraff og forvaring kan gjennomføres

- a) i fengsel med høyt sikkerhetsnivå (lukket fengsel),
- b) i fengsel med lavere sikkerhetsnivå (åpent fengsel),
- c) i overgangsbolig,
- d) utenfor fengsel med særlige vilkår etter § 16, eller
- e) som prøveløslatt med vilkår etter § 43 annet ledd.

Avdeling i fengsel med høyt sikkerhetsnivå kan tilrettelegges for innsatte med særlige behov, herunder personer som er *idømt forvaring*, eller innrettes med særlig høyt sikkerhetsnivå.

§ 11 tredje ledd skal lyde:

Domfelte med særlige behov, herunder personer som er *idømt forvaring*, bør settes inn i avdeling tilrettelagt for dette etter § 10 annet ledd.

IV

I lov 20. mai 2005 nr. 28 om straff gjøres følgende endringer:

§ 20 skal lyde:

§ 20 *Skyldevne*

Den som på handlingstidspunktet er under 15 år, er ikke strafferettslig ansvarlig.

Det samme gjelder den som på handlingstidspunktet er utilregnelig på grunn av

- a) *sterkt avvikende sinnstilstand*
- b) *sterk bevissthetsforstyrrelse eller*
- c) *høygradig psykisk utviklingshemming.*

Ved utilregnelighetsvurderingen etter annet ledd skal det legges vekt på graden av svikt i virkelighetsforståelse og funksjonsevne.

Den som forbigående er utilregnelig som følge av selvforskyldt rus, fritas ikke for straff, med mindre særlige grunner tilsier det. Den som har en vedvarende tilstand som nevnt i annet ledd bokstav a og som selvforskyldt fremkaller en utilregnelighetstilstand, kan straffes dersom særlige grunner tilsier det.

§ 25 tredje ledd skal lyde:

Det ses bort fra uvitenhet som følge av selvforskyldt rus. I slike tilfeller bedømmes lovbrøyteren som om den hadde vært edru. *Tilsvarende gjelder dersom vedkommende var i en selvforskyldt utilregnelighetstilstand.*

§ 62 skal lyde:

§ 62 *Vilkår for å idømme overføring til tvungent psykisk helsevern*

En lovbrøyer som er utilregnelig etter § 20 annet til fjerde ledd kan ved dom overføres til tvungent psykisk helsevern når denne har begått eller forsøkt å begå et lovbrudd som krenker andres liv, helse eller frihet eller kunne utsette disse rettsgodene for fare, særreaksjonen er nødvendig for å verne samfunnet, og faren for en ny og alvorlig integritetskrenkelse er nærliggende.

Overføring til tvungent psykisk helsevern kan også idømmes en lovbrøyer som er utilregnelig etter § 20 annet til fjerde ledd når denne har begått gjentatte lovbrudd av samfunnsskadelig eller særlig plagsom art, særreaksjonen er nødvendig for å verne samfunnet mot slike lovbrudd, faren for nye lovbrudd av samme art er særlig nærliggende, og andre tiltak har vist seg åpenbart uhensiktsmessige.

Ved vurderingen av gjentakelsesfaren skal det legges vekt på det begåtte lovbruddet sammenholdt særlig med lovbrøyterens øvrige adferd, sykdomshistorie, aktuelle psykiske tilstand og forhold til rusmidler.

Overføring til tvungent psykisk helsevern kan idømmes også når utilregnelighetstilstanden har medført at lovbrøyteren var i faktisk villfarelse, jf. § 25, eller at lovbrøyteren ellers var i en tilstand som ikke er forenlig med å ha forsett.

§ 63 første ledd skal lyde:

På vilkår som nevnt i § 62 kan den som er utilregnelig etter § 20 annet til fjerde ledd, idømmes tvungen omsorg.

§ 65 tredje ledd annet punktum skal lyde:

Ved særreaksjon idømt på grunnlag av lovbrudd som nevnt i § 62 *annet ledd*, kan det ikke begjæres opphør før seks måneder etter at overføringsdommen eller dom som nekter opphør er endelig.

§ 65 fjerde ledd tredje punktum skal lyde:

Særreaksjon idømt på grunnlag av lovbrudd som nevnt i § 62 *annet ledd* skal senest opphøre tre år etter overføringsdommen.

§ 78 bokstav d skal lyde:

d) lovbrøyteren på handlingstidspunktet har redusert *virkelighetsforståelse* på grunn av *avvikende sinnstilstand, lettere* psykisk utviklingshemming, bevissthetsforstyrrelse *eller* en sterk sinnsbevegelse,

§ 80 bokstav f og g skal lyde:

- f) på handlingstidspunktet har *en* betydelig svekket *virkelighetsforståelse* på grunn av *sterkt avvikende sinnstilstand, psykisk utviklingshemming eller bevissthetsforstyrrelse*, men ikke er *utilregnelig etter § 20 annet ledd*,
- g) *har handlet under selvforskyldt rus eller i en selvforskyldt utilregnelighetstilstand etter § 20 fjerde ledd, og det foreligger særdeles formildende omstendigheter,*

Nåværende bokstav i og j blir bokstav h og i.

V

1. Loven gjelder fra den tid Kongen bestemmer. Kongen kan sette i kraft de enkelte bestemmelsene til forskjellig tid.
2. Domfelte som er overført til anstalt under kriminalomsorgen i henhold til psykisk helsevernloven § 5-6, skal tilbakeføres til det psykiske helsevernet innen ett år etter at opphevelsen av § 5-6 er trådt i kraft.
3. Kongen kan gi nærmere overgangsregler.

Komiteens tilråding

Komiteens tilråding fremmes av medlemmene fra Arbeiderpartiet, Senterpartiet og Sosialistisk Venstreparti.

Komiteen har ellers ingen merknader, viser til proposisjonen og råder Stortinget til å gjøre følgende

v e d t a k:

Prop. 154 L (2016–2017) – Endringer i straffeloven og straffeprosessloven mv. (skyldevne, samfunnsvern og sakkyndighet) – sendes tilbake til regjeringen.

Oslo, i justiskomiteen, den 28. mai 2019

Lene Vågslid

leder

Frida Melvær

ordfører

